

Rekviem a jó gazdáért (Emlékezés Szladits Károlyra)

I. A JÓ GAZDA: EMBERTÍPUS ÉS MAGATARTÁSI MÉRTÉK

Az ember és az emberiség történetében az eddigi legnagyobb életmód- (létezőmód-, paradigma-) váltás a *neolitikus* (mezőgazdasági) forradalom volt. Az ember a természetes, a természetben és a természettel együtt élő (vadászó, halászó, gyűjtögető) addigi (több mint kétmillió éves) életmódjáról kb. tízezer évvel ezelőtt a növénytermelő-állattenyésztő, letelepedő és gazdálkodó életmódra tért át. A természet egy darabját, az élővilág egy részét birtokába vette, uralma alá hajtotta. Ezt „szentesítette” a Biblia: „És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön” (Mózes I. 1:26.). Az ember tehát megmunkálta, művelte és őrizte a földet (Mózes I. 2:15.), de nem mint szolga vagy munkás, hanem munkája által mint a sajátját, és ezt a természetes tulajdonát a közössége többi tagja is elismerte. Az ember művelte a tulajdonát, tulajdona művelte az embert. A tulajdon ugyanis nem csak joggal, de kötelességekkel, fáradsággal, terhekkel, kockázatokkal és felelősséggel is járt. Hogy mindezt mérsékelje, jól, sőt, egyre jobban kellett gazdálkodnia, az embernek mint magántulajdonosnak jó gazdává kellett válnia. Munkáját arca verítékével nem csupán önmagáért, de a gyermekeiért, a feleségéért, a családjáért is végezte. A gazdálkodás alapegysége a családi gazdaság lett. Tízezer év alatt kifejlődött az új embertípus, a jó gazda és gondoskodó családapa. A párhuzamosan kialakuló jognak, mint emberi magatartás-szabályozó eszköznek, mint normarendszernek ez lett az emberképe, mintaképe, ajánlott modellje. Az ősmódel az ipari forradalomig egyben csúcsmódel is maradt, a kapitalista (szabadversenyos) piacgazdaság, majd a szocialista tervgazdaság azonban ellenségének tekintette. Mind a kettőnek jó proletárok tömegére, nem jó gazdákra volt szüksége. Mai, posztindusztriális korunk, amiről még nem tudjuk, hova fejlődik(?), globális méretekben vetette fel a módelváltás (új paradigmatváltás) szükségességének kérdését, amire kezdjük keresni a választ. A jó gazdánál azonban nem lesz könnyű jobbat kitalálni, új emberképet konstruálni. A jó gazda ugyanis egyúttal jó ember, jó férj és jó apa is.

A jó gazda, mint magatartási mérték és mint a jó ember ideáltípusának jogi előképe a római jogi *bonus et diligens pater familias*. „*A culpa levis* az enyhe, kisebb fokú gondatlanság, melynek mértéke szintén objektív,

de a *culpa latá*hoz képest már enyhébb: a *bonus et diligens pater familias*, vagyis a derék és gondos családapa diligentiája, gondossága (a régebbi magyar jog szerint a jó gazda gondossága).^[1] Ebben a tankönyvi értelmezésben a családapa derék és gondos férjként és apaként tűnik fel, aki azért dolgozik, gazdálkodik, hogy gondoskodjon a családjáról, annak létbiztonságáról.

Hasonló értelemben írt erről Szladits Károly is 1941-ben: "A gondatlanságot rendszerint tárgyi, objektív zsinórmértékkel mérjük. A római jog mintájára beszélünk a rendes családapa (*bonus paterfamilias*) gondosságáról; újabban inkább a rendes embert említjük gondossági mértékként (avagy a derék embert, aki kellő figyelemmel van mások érdekeire). A rendes ember gondossága valójában szimbolikus értékelő fogalom, amelyet különböző élethelyzetekhez viszonyítva alkalmazunk (rendes kereskedő, rendes fuvarozó stb.); értjük vele a társadalomban kialakult felfogást arról a körütekintésről és megerősítésről, amelyet az átlagembertől az illető élethelyzetben méltán el lehet várni, anélkül, hogy ezzel az élet normális lefolyását, az egyén szükséges cselekvési szabadságát gátolnók. Ennek a gondosságnak az elmulasztása az átlagosan felróható gondatlanság (*culpa in abstracto*)."^[2]

Ez a rendes, derék ember azonban más összefüggésben, szélesebb értelemben is feltűnik nála, amiből kirajzolódik a klasszikus magyar magánjog ember- és társadalomképe.^[3] „Az életviszonyoknak főképen két köre az, amelyben az ember túlnyomóan mint magánegyén áll szemben más magánegyénekkel: a magángazdaság és a családi élet. Ezek a magánjog fő tárgyai; a magánjog lényegében vagyoni jog és családjog. ...A magán-vagyonjog feladata elsősorban az, hogy kijelölje az anyagi javak körét, amelyek a »gazdálkodó alany« (kiemelés tőlem: L.B.) uralma alá vetvék és biztosítsa ezt az uralmat mások zavaró behatása ellen. Ez a tágabb értelemben vett tulajdon rendje, az ún. dologi jog. A magánjog további feladata, hogy a »gazdálkodó alany« (kiemelés tőlem: L.B.) számára biztosítsa »más gazdálkodó alanyoknak« (kiemelés tőlem: L.B.) azt a közreműködését, azokat a »szolgáltatásokat« más gazdaságok részéről, amelyek a gazdálkodás folytatásához szükségesek. A magán-szolgáltatásoknak ez a joga az ún. kötelmi jog. ...Ezt a két szabálycsoportot kiegészíti a családtagok közti különleges vagyoni viszonyok rendje, a családi vagyoni jog, és a vagyoni sorsát a »gazdálkodó alany« (kiemelés tőlem: L.B.) halála esetére elrendező öröklési jog.”^[4] Így kerek a magánjog világa, melyben minden a helyén van, egy feltétellel: ha magángazdasági rendben érvényesül.

[1] Földi – Hamza, 1996, 428.

[2] Szladits, 1941, 365.

[3] Lenkovics, 2009, 197-208.

[4] Szladits, 1941, 21-22.

II. A MAGÁNGAZDASÁGI RENDRŐL

„A magángazdasági rendnek nélkülözhetetlen előfeltétele a magántulajdon rendje, amely biztosítja »az egyes gazdálkodó alany részére« (kiemelés tőlem: L.B.) az uralmat a termelés tényezőin. ...A mai erkölcsi és gazdasági tényezők között ez a rendszer biztosítja az emberi egyéniség legteljesebb erő kifejtését és ezzel az emberiség haladását. Ez a magángazdasági rend pedig túlnyomóan a magánjogon alapszik. Ilykép a magánjog tűnik fel a mai emberi művelődés egyik alappilléreül.”^[5] Ez a magántulajdon, a magángazdaság és a magánjog legfennköltebb himnusza, amit valaha olvastam. Ez a dicséret valójában a jó gazdáról szól. A magánjog (a törvény) védi a gazdálkodó ember egyéniségével és legteljesebb – testi és szellemi – erő kifejtésével, szorgalmas munkájával teremtett tulajdonát, és ezzel egyúttal a tulajdoni tárgyak (a föld, a műhely, az üzlet, a vállalkozás stb.) számára is biztosítja, hogy azoknak legyen jó gazdája. A gazda tulajdona és a tulajdon gazdája az érem két oldala. Hangsúlyos megfogalmazás az is, hogy a termelés tényezői feletti uralom nem egyesek (kevesek) számára biztosított, hanem az egyes – ami a jogban azt jelenti, hogy minden egyes – számára mint lehetőség adott. Az pedig, hogy a magánjog az emberi művelődés egyik alpillére, mai, aktuális megfogalmazásban úgy hangzik, hogy „az európai civilizáció” (részeként az Európai Unió) három tartópillére közül az egyik – a görög filozófia és a kereszténység mellett – a római magánjog, annak pedig központi alakja, emberképe a *bonus et diligens pater familias*, a magyar jogban: a jó gazda. Tudjuk jól, hogy a jó gazda lehet egy valóságos (hús-vér) ember, de sokkal inkább egy eszménykép, a magánjog (sőt, ma már: a jog) világában – Szladits szóhasználatával – egy iránymutató eszme, jogeszme, ami felé törekedni kell, akkor is, ha soha el nem érjük, vagy ha átmenetileg távolodunk is tőle. Olyan, mint az igazságosság iránymutató eszméje: „törvény és igazságosság mindig abban a viszonyban áll, mint eszmény és valóság. Az eszmény fogalmában benne van az elérhetetlensége: olyan, mint a szivárvány, mely egyre fut előlünk, habár irányában haladunk is.”^[6] Az eszményképek (mint a jó gazda is), a szimbólumok nem fikciók, lehetnek emberi életek és emberi építmények (konstruktumok, mint a jogrendszer is) szilárd alapjai. Hankiss Elemér erről így írt: „Lehet, hogy kiderül majd, hogy a szimbólumokból épült légvárak végül is igazi várak. S néha még erősebbek is, mint a kőből épült erődítmények. Kiderülhet, hogy az emberi szellem teremtette formák és alakzatok, ámbár törékenyek és veszendők, fontosabbak, mint manapság hisszük, hinni akarjuk, hinni merjük. ...Teremteni valamit a semmiből, (...)fölépíteni a szabadság, az értelem és a méltóság világát egy néma és üres univerzumban: ez, úgy hiszem, emberhez méltó munka volt. Igazi emberi kaland.”^[7]

[5] Szladits, 1941, 31.

[6] Szladits, 1941, 40.

[7] Hankiss, 2014, 411-412.

III. A MAGÁNGAZDASÁG ALANYÁRÓL

Magyarország a török hódoltság idején a kőből épült végvárak országa lett, melyeket aztán a felszabadító – megszálló – új idegen birodalom a földig rombolt. Ezek múltidéző kövei ma turistalátványosságok. De hogyan is állunk a nagy eszmékből épített, a kőváraknál maradandóbb „légvárainkkal”? A jó gazda fogalmához kötődve közülük csupán néhányat említek röviden. Elsőként Hajnóczy Józsefet, a Szabadság és Egyenlőség Társaságának tagját, a magyar polgárosodás mártírját, aki már 1790-ben így írt: „Szabad magengedett tisztességes eszközökkel kinek-kinek belátása szerint helyzetét jobbá tenni, vagyonát gyarapítani. Ezeket minden egyént megillető természeti szabályoknak tartom, melyeket a törvények sem módosíthatnak, mégis törvényekbe kell iktatni őket, hogy növekedjen a hazaszeretet. (...) Köztudomású, hogy azok, akik saját jogon rendelkeznek birtokkal, jobban művelik a földet azoknál, akiknek nincsen saját birtokuk. Azonkívül azt a sok apró földdarabot, amelynek külön-külön »gazdája van« (kiemelés tőlem: L.B.), nagyobb iparkodással művelik, mint az egy tulajdonos nagy kiterjedésű földjeit. (...) A tapasztalat azt mutatja, hogy többet végez egy nem robotoló munkás, mint két robotoló. (...) Mindenki tudja, hogy a kincstári javakkal gazdálkodnak a legrosszabban. Ha a földbirtok által a haza teljes jogú polgárai lesznek, körömszakadásig védik majd azokat a törvényeket, melyek alapján birtokhoz jutottak.”^[8] Hajnóczy gondolatai a 19. századi reformországgyűlésektől a teljes 20. századon át mind a mai napig aktuálisan csengenek. Gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar, 1830-ban, a Hitel című könyve negyedik fejezetében arról értekezett, hogy „A magyar gazda ma (hitel és szabad polgári tulajdon hiányában – megjegyzés tőlem: L. B.) nem viheti mezeit a’ legmagasb virágzásra.” Fejtegetését egy ma is aktuális figyelmeztetéssel zárta: „Azonban végezzük a’ szakaszt ezen jószándéku kis tanáccsal, hogy kiki, ha »practicus jó gazda« (kiemelés tőlem: L.B.) nevét méltán akarja viselni, jövedelménél kevesebbet költsön.”^[9] Két évvel később, a Stádium előszavában így írt: „Hunnia minden lakosinak polgári létet adni! ím ez a’ mit 1832-ben teljes meggyőződés szerint, honunkra nézve nemcsak nem időelöttinek, sőt szinte már időutáninak tartok. Hanem valamint minden bizonnal jobb lett volna 1792-ben gyökeresen megjavítani alkotmányunkat.”^[10] Ez a mondat akár Hajnóczy rehabilitációjának is tekinthető. A Stádium kilenc törvényjavaslatának egyike a „Ius proprietatis”-ről, a szabad polgári tulajdon megteremtéséről szól, mert „Nincs olly akadály, melylyen az emberi állhatatosság ne győzne, ha a’ munkálók magokért ’s övéikért fáradoznak; midőn a legkisebb nehézségek előtt is visszajied a’ mindig másért izzadó szolga. (...) mert magáén ’s magáért dolgozott – olly csodákat művelt, hogy a’ gondolkozók közt az már őszintén elismert igazsággá lőn: hogy nem a’ nép

[8] Hajnóczy, 1966, 617-626.

[9] Széchenyi, 1979, 76-107.

[10] Széchenyi, 1984, 29.

sokasága okozza egy vidék virágzását, hanem a' nép mineműsége."^[11] Mintha Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* című versének (1807) sorait idézné e gondolat: „Nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat”, de a saját birtok, a szabad polgári tulajdon szilárd talapzatán. Mert a tulajdonhoz tanulás és tudás, szakértelem és szorgalmas munka, gondosság és felelősségvállalás, becsület és tisztesség is kell. Mert nemcsak az ember műveli a tulajdonát, tulajdona is műveli az embert. A tulajdonos emberek sokasága „kiművelt emberfők sokaságát” igényli és eredményezi. A szabad tulajdonosok, a jó gazdák sokasága alkot szabad és virágzó társadalmat.

IV. SZABADSÁG ÉS TULAJDON

Az első reformországgyűlésen (1832-1836) ilyen és hasonló gondolatokkal be kellett bizonyítani, hogy a tulajdon kérdése nem pusztán magánjogi kérdés, hogy a tulajdon „felszabadítása” a feudális kötelékekből egyfelől, és az ember és a társadalom felszabadítása másfelől, egymástól elválaszthatatlanok. A magántulajdon és a magángazdaság kérdése tehát egyúttal közjogi, sőt alkotmányos kérdés is. A polgárosodó társadalmak két legfőbb értéke, a szabadság és a tulajdon egyúttal az egyes embert (a polgárt) motiváló két legfőbb hajtóerő. Társadalmi alapérték szerepükben a társadalmi béke, a kiegyensúlyozott fejlődés, a „haladás” feltételei. Mert mivel lehet ezeket leginkább előmozdítani? Kölcseny szerint „nem egyébbel pedig, csak oly közös érdekl, mely a társadalom tagjait egyformán kösse a hazához. S ez érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon.”^[12] Deák Ferenc ezt 1840-ben így értelmezte: „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon. Azon törvény, melyet az örökmegváltásról alkotott mostan a törvényhozás, a szabadság és tulajdon boldogító közáldásainak első alapját tette le, s ezen alapról biztosan fog emelkedni honunk szebb jövődjje. A tulajdonnal bíró szabad polgárok számát növeli ezen törvény, csak ezek által erős a haza, mert a szabadság többekkel megosztva becsében nem vesz, sőt erejében nyer s biztosságában növekedik.”^[13]

A nemes eszmék gyakorlati valóra váltása azonban a megkésett polgárosodás európai perifériaországában (Magyarországon) csak nagyon vontatottan haladt, és többször is elakadt. Társadalmi méretű tömeges tulajdonosztásra csak 1945-ben, a földreform keretében, a földosztással került sor. Ennek jelentőségét a korabeli politikusok nagyra értékelték, a kommunisták viszont már 1948-

[11] Széchenyi, 1984, 29.

[12] Lukácsy (szerk.), 1988, 256.

[13] Lukácsy (szerk.), 1988, 256.

tól semmibe vették. Kovács Imre, parasztpárti politikus még így fogalmazott: „A földreformmal a politikai hatalom is átszállott a népre. Parcellázták a politikai hatalmat is.”^[14] Kéthly Anna még kiterjesztőbben értékelte a földreform jelentőségét: „Egy új honfoglalás folyik nálunk, a dolgozók akarják végleg birtokba venni ezt az országot. A társadalmi és politikai egyenlőséget a szociális demokráciában ki kell egészíteni a gazdasági feltételek egyenlőségével is. Amint anarhonizmus volt a 19. században a rabszolgaság, úgy időszerűtlen már a jobbágyosság és a gazdasági rabszolgaság bármely fajtája vagy formája.”^[15] A saját munkával teremtett és fenntartott, az egyén és családja szabadságát megalapozó kistulajdon valóságos „teológiáját” Veres Péter írta meg: „A kisbirtokos földje tehát nem mozgatható tőkevagyon, hanem csak megélhetési alap. Egyetlen előnye csak az, (...) saját földjén talál munkát és saját maga termeli a kenyerét. Ez nagy dolog, a legnagyobb dolog a földön, mert a legnagyobb egyéni szabadságot biztosítja az embernek, ezért ragaszkodik a paraszt olyannyira, életre-halálra a földjéhez. Igaza van: a legmagasabb rendű élet a szabad kisbirtokos élet.” Elvégre „nem a nép van a gazdálkodásért, hanem a gazdálkodás van a népért.”^[16] A kommunisták azonban ezt éppen fordítva gondolták. Bár 1945-ben még taktikai okokból a földosztás mellett politizáltak, de amint totális diktatúrájukat kiépítették, a gazdaságban (Lenin tanait követve) nem ismertek el semmit, ami magán, a jó gazda kuláklistára került, akit mint osztályellenséget gazdaságilag és politikailag el kellett lehetetleníteni, de akár fizikailag is meg lehetett semmisíteni. Ez a folyamat 1960-63-ban a kényszer-kolhozosítással zárult, minek következtében a mezőgazdaságban paraszt-polgár és jó gazda helyett mindenki cseléd lett. A tulajdonnal együtt odalett a szabadság is. A mezőgazdasági nagyüzemekben, az iparszerű mezőgazdálkodásban a volt gazdák zöme felesleges emberré, szabad munkaerővé vált, az erőltetett iparosításnak és városiasításnak viszont – minő véletlen – éppen rájuk volt szüksége. Nem csak a termőföldnek, de a falunak, majd később az anyaföldnek (a hazának) sem maradt elegendő, ragaszkodó, jó gazdája. A második és harmadik generációs utódok már mint „szabad munkaerő” (human power) áramlottak az Európai Unió nyugati országaiba és szerte a nagyvilágba. Magántulajdon nélkül ez lett az ő szabadságuk.

V. TULAJDON ÉS CSALÁD

A szocializmusban zajló tudatos gazdátlanítási, majd a kapitalizmusban spontán zajló (piaci alapú) gazdátlanodási folyamatnak, a társadalmi mobilitásnak (az erőszakolt átrétegződésnek) nemcsak az egyes emberek, de a társadalom mint nagy közösség természetes építő elemei, a családok is kárát látták.

[14] Balogh (szerk.), 1980, 117.

[15] Kéthly, 1945, 5.

[16] Veres, 1948, 86., 91.

A mezőgazdálkodó társadalmakban általában, mintegy tízezer éven át, de a magyar nemzetgazdaságban is ezer éven át a gazdaság alapvető egysége a családi gazdaság volt. Az egymást váltó újabb és újabb generációk a közös munkára, együttműködésre, egymás kölcsönös támogatására nevelődtek, és ez a társadalmi szocializációra is kihatott. A családon belüli bizalom egymás iránt társadalmi bizalmi tőkévé, a családi szolidaritás társadalmi szolidaritássá összegződött. Ha ezek is megroppannak, összeroppanhat a társadalom is. Emellett mondjuk ki azt is, hogy a házasság és a család természeti alapokra épülő szeretetközösség is, ami szelídíti, jobb, emberségesebb emberré formálja az embert. Ennek válsága esetén viszont újból erősödni kezd az ember ragadozó, agresszív természete, a szeretet-geisztusokat ismét erőszak-geisztusok váltják fel.^[17] Francis Fukuyama sikerkönyvében a „Nagy Szétbomlás” három fő okának a házasság és a család válságát, a társadalmi bizalmi tőke hiányát illetve a hanyatlását, valamint az agresszió és a bűnözés terjedését tartja.^[18] Az erőszakolt, totális kollektívizmus történelmi ellenhatásaként most a féktelen és önző individualizmus romboló hatásaival kell szembenézni, különben az emberi (pontosabban: a nyugati) társadalom atomjaira hullik szét. De az is lehet, hogy ez a nyugati egocentrikus énkép és a keleti szociocentrikus énkép rivalizálása, ami akár a civilizációk összezapásába is torkollhat.^[19] Előbbi gondolatok jól illusztrálják, mekkora kockázattal jár egy-egy uralkodó ideológia jegyében az emberrel és társadalommal kísérletezni, illetőleg, hogy a társadalomtudományoknak, de különösen a közgazdaság- és a jogtudománynak mennyivel szélesebb összefüggésrendszerben és milyen hosszú időtávban kellene gondolkodnia. Ha igaz az, hogy a nagy szétbomlást nagy újjászerveződésnek kell követnie, hogy a romba dőlő házat is újjá lehet építeni, akkor a családból és a családi alapú magángazdasági rendből is lehet még valamit megmenteni és újrahasznosítani.

VI. POLGÁROSODÁS ÉS KÖZJOGIASODÁS

Bibó István a polgári forradalmat „a született rang nyomasztó uralma alóli felszabadulásként”, a szocialista forradalmat „a született vagyon nyomasztó uralma alóli felszabadulásként” értelmezte és egy egységes folyamat két fázisának tekintette.^[20] Mindkettő lényege az emberi méltóság kiteljesítése, az ember átvezetése a megalázó szolgaság állapotából a szabadság általános állapotába. Ez az állapot a polgári lét állapota, aminek alapja és garanciája a szabad polgári tulajdon, úgy is mint a hatalom (akár a totális állam hatalma, akár a túlméretes gazdasági-pénzügyi uralmi tényezők hatalma) legfőbb korlátja. Erős demokráci-

[17] Bibó, 1986, 44-45.

[18] Fukuyama, 2000, 47-90.

[19] Kovács, 2007, 80.

[20] Bibó, 1986, 44-45.

ák ott alakultak ki, ahol egy széles (többségi) vagyonos polgári réteg alkotott törvényeket „a nyomasztó uralmak” féken tartására, korlátozására, szociális és igazságos ellensúlyozására. Kezdődött ez az igazságos és arányos közteherviseléssel, folytatódott a tulajdon szociális kötöttségeivel, és eljutott a tulajdon társadalmi felelősségéig (de folytatódnia is kell: a tulajdon környezeti felelősségével és a fenntartható tulajdoni rend követelményével). Szladits mindezeket a „közérdekre tekintettel lét” követelményének, röviden a köztekintetek figyelembe vételének nevezte.^[21] Az ő felfogása szerinti magántulajdoni és magángazdasági rend, a polgár (értve alatta a jó gazdát is) tulajdona megfelelt a mindenkori követelményeknek, sőt, a mai környezeti és fenntarthatósági követelményeknek is. Egyszerűen azért, mert gazdasága és gazdálkodása emberléptékű és emberközpontú volt, illeszkedett a természeti és társadalmi közegbe, amelyben működött. Illeszkedett „egy ember cselekvőségéhez”, a *bonus et diligens pater familias*, a jó gazda gondosságához, maga és családja létbiztonságához. Az egyéni (családi) gazdaság nem jelentett nyomasztó uralmi veszélyt a vele egyenjogú és mellérendelt polgárokkal és más gazdákkal szemben, ezért nem kellett (volna) ezt a kistulajdont „elközjogiasítani”, közkötelezettségekkel túlterhelni, kiüresíteni, vagy akár elkobozni, rekvirálni. Szladits Károly tisztaban volt a klasszikus magánjogot, az annak ember- és társadalomképét fenyegető, újfajta veszélyekkel. Ismerte az I. világháborút, majd pedig az 1929-33-as világgazdasági válságot követő válságjogi jogalkotás hatásait, a közjog „benyomulását” a magánjogba. Tudott a szovjet típusú társadalmasításról és tervgazdálkodásról, amit éppúgy elutasított, mint a német nemzeti szocializmus nálunk is divatos gazdasági jogi teóriáját. Mindezekben a magánjog teljes elközjogiasításának veszélyét, egyúttal a magánélet és a privát autonómia végét látta. Ugyanakkor – részben fejet hajtva a változó világ tényei előtt, részben kijavítandó a magánjognak mint az „önzés bibliájának” hibáit és hiányosságait – maga is elismerte, sőt szorgalmazta a magánjog etizálásának és szocializálásának szükségességét. Mérsékelt kompromisszumkészséggel írta: „A magángazdaság és a családi élet viszonyai is át meg át vannak szőve közjogi szabályokkal. Hogy ezek az életviszonyok mennyiben állanak közjogi, mennyiben magánjogi szabályok uralma alatt, az az emberi művelődés különböző szakai szerint változik és szoros összefüggésben áll a társadalmi gazdálkodás és a családi élet formáival.”^[22] A megfogalmazásból úgy tűnhet, mintha Szladits tág mozgásteret adott volna az állam és a közjog térnyerésének a magánélet és a magánjog rovására. Másutt azonban konkrétan fogalmaz, amiből egyértelmű, hogy egyfajta kiegyensúlyozottságot, „arany középutat” keresett: „A társadalmi gazdálkodás mindig egyéni (individuális) és közületi (kollektív) gazdálkodási módok összehatásából áll. Az elképzelhető legszélső közületi rabság (kommunizmus) sem lehetne el bizonyos egyéni (fogyasztási) vagyonkör elismerése nélkül, amelyen belül az egyén szabadon rendelkezik. Viszont – magasabb kultúrfokon – alig van olyan szélsően

[21] Szladits, 1937.

[22] Szladits, 1941, 23.

individuális gazdálkodás, amely bizonyos közös célokra ne egyesítene gazdasági erőket (közháztartás).”^[23] Ebből a megfogalmazásból derül ki, hogy Szladits a kommunizmust kollektív rabságnak tekintette, amihez képest a magasabb kultúrfokot a nem szélsőségesen individualista magángazdálkodás jelenti, aminek egyenlőtlenségeit – szociális és etikai indíttatású – közösségi újraelosztási eszközök korrigálják. Ebben a felfogásban a „közháztartás” éppen a magánháztartások fennmaradását, megerősítését, kiegészítését, nem pedig a helyettesítést szolgálja. Ez a redisztributív jóléti jogállam előképe. Szladits tehát az emberi személyiséget, a családi kisközösséget és a magángazdálkodást óvta és féltette a túlzott kollektivizálástól, az abban való elvegyüléstől és feloldódástól, és ami azzal szükségképpen együtt jár, a közjog és a közhatalom totális uralmától az egyesek felett. „A közületi gazdálkodásban az egyes ember úgy szerepel, mint a közület szerve. A közületi gazdálkodás joga tehát alapjában mindig közjog. Magánvagyonyjog csak az egyéni vagy magángazdálkodás körében állhat fenn.”^[24] Amiben viszont – mint már idéztük – az egyesek uralják a termelés tényezőit, nem pedig azok az egyeseket. Ebben a felfogásban az egyes gazdálkodó alany mint a magánjog emberképe, az egyénileg, családi keretben, egymással szövetkezve vagy társulva gazdálkodók millióit, a társadalom meghatározó többségét jelenti, és egyúttal ez a társadalom arculatát, a társadalomképet is meghatározza.

VII. A DOLGOK JELEN ÁLLÁSA

Szladits jó gazdája, magánjogi ember- és társadalomképe az, ami előbb a külső katonai elnyomó hatalom által ránk erőszakolt kommunista embertípusnak, a tervgazdaságnak és a totális diktatúrának köszönhetően kezdett pusztulni. Majd pedig folytatólagosan az ugyancsak külső gazdasági-pénzügyi uralmi intézmények által ránk erőszakolt, rendszerváltásnak nevezett uralomváltási folyamatnak, a globalizációs emberképnek, gazdasági és társadalmi modellnek az eredményeként szétesett, pillanatnyi állás szerint alig létezik, tömeges visszaállításának még a reménye sem körvonalazódik. Ami helyette kialakult, az a városokba, az immár transznacionális cégbirodalmakba koncentrált (a munka és gazdálkodás természeti alapjaitól végleg és teljesen elszakított) bérmunkás fogyasztók tömege. Egyfelől bérmunka-társadalom, másfelől fogyasztói társadalom. Az ember (fajától, nemétől, bőrszínétől, vallásától függetlenül) nem mint egyes gazdálkodó alany részese a részvétele nélkül szervezett globális méretű tömegtermelési folyamatoknak, hanem mint egy egységnyi emberi erőforrás, aki bármikor egy másikra cserélhető. Azért, hogy ezt elkerülje, a reális értéknél kevesebbet is dolgozik, de hogy többet fogyaszthasson, hitelek fejében el-

[23] Szladits, 1941, 30.

[24] Szladits, 1941, 30.

zálogosítja a vagyonát és a munkaerejét (az életét) is. Mai jólétéért – többnyire csak egy kicsivel „jobb” létéért – nem csak őseitől örökölt tartalékait, de a jövőjét is feléli, nem köt házasságot, nem vállal gyermeket, elveszi vagy rontja a jövő generációk választási esélyeit. Az önpusztításra is képes, hogy percről-percre jól érezze magát (*be happy*). Pazarló, hedonista ember, „*good feel*” társadalom; felelőtlen, fenntarthatatlan jelen, kilátástalan, katasztrófákba sodródó jövő. Lehangelő, kiégett, reményvesztett ember- és társadalomkép.

VIII. A MAGÁNJOG SKANZENJE

Az emberek újabban szeretnek skanzenbe járni. Szeretik látni, hogy(an) lehetett szegényebben, egyszerűbben, de természetesebben, testben és lélekben egészségesebben, a közösséggel és a természettel is harmóniában – tehát boldogabban – élni, boldogulni. És nem akarják feladni a reményt, hogy ez a jövőbe tekintve sem lehetetlen. Elvégre a múlt fénye is megvilágíthatja a jövő útját. Lehet, hogy a jövőnk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre. Esetleg megváltónak hirdetett, de tömegpusztítónak bizonyult ideológiák elterelték a figyelmünket. Az ember is megtanulhat újratervezni, ha a járt utat egy járatanért elhagyta. Lehet, hogy egyesek szemében ez skanzen-romantika, sőt, történelmi anakronizmus, mások szemében viszont a fenntartható fejlődés útja, a természeti és a gazdasági-társadalmi egyensúly feltétele. A legkorszerűbb (nem pillanatnyi haszonelvű, brókerszemléletű) gondolkodók, az ökofilozófia és az öko-közgazdaságtan hívei újra az egyes emberben és az emberléptékű és emberközpontú helyi kisközösségekben, az egyéni és családi gazdálkodásban, a természetes, egészséges és az emberi kreativitást elősegítő kistulajdonban látják legsúlyosabb problémáink megoldását. „A kis egységekbe szerveződött emberek jobban gondját viselik a maguk földdarabjának vagy más természeti erőforrásnak, mint a névtelen vállalatok vagy a nagyvárosi hóbortban szenvedő kormányzatok. (...) A család mellett a munka és a munka által létrehozott kapcsolatok képezik a társadalom igazi alapját. Ha az alapok betegek, hogyan lehet a társadalom egészséges?”^[25] Az újfajta gondolkodás lényegét Ernst Schumacher – Mahatma Gandhira hivatkozva – így foglalta össze: „tömegek általi termelést, nem pedig tömegtermelést. (...) az emberek csak kicsi, áttekinthető csoportokban lehetnek önmaguk. Így hát meg kell tanulnunk olyan tagolt szerkezet fogalmaiban gondolkodni, amely kisléptékű egységek sokaságát képes magába olvasztani.”^[26] A magánjogi kodifikációval összefüggésben ugyanezt Meszlény Artúr már több mint egy évszázada megfogalmazta: „... tudatában vagyunk annak, hogy amikor a vagyonegységek konzerválása érdekében működünk, a vagyoneelosztás gazdasági törvényeiből kifolyólag a túlnyomó számban levő kis vagyonegységekért szállunk

[25] Schumacher, 1991, 35-36.

[26] Schumacher, 1991, 76.

síkra, azok teljesítő képességét fokozzuk, teherviselését könnyítjük, azok hitelét emeljük. Minél kisebb a vagyon, relatíve annál több munka fekszik benne: a kis vagyonok együtt tartásában a munka gyümölcsét oltalmazzuk.”^[27] Meszlény is a saját munkával szerzett saját vagyon oltalmán keresztül a dolgos-tulajdonos ember (amilyen egy jó gazda) védelmét helyezte a magánjog középpontjába, és egyúttal meghatározta az állam magánjog-politikai kötelezettségeinek súlypontjait is. Programja akár a fenntartható fejlődés és azon belül a fenntartandó magánjog programja is lehetne, ami nemcsak aktuális, de jövőbemutató is.

IX. TAGOLT SZERKEZETEK

A kisléptékű egységek tagolt szerkezetének igaznak kell lennie a tulajdon-szerkezetre, a gazdaságszerkezetre, a településszerkezetre, de még a demokráciára és a szociális piacgazdaság egészére is. A kulcs – ami minden szerkezeti elemre általában is alkalmazható – Bibó gondolata a valóságos tulajdonról, ami egyetlen ember cselekvőségével átfogható. Az ennél nagyobb méretek már nem dolgok, hanem emberek feletti uralmat eredményeznek.^[28] A tagolt szerkezet elemeinek középpontjában változatlanul az egyes ember áll, aki a saját életének és „a termelés tényezőinek” is jó gazdája. Az emberléptékűség sohasem lehet idejétmúlt, akármilyen technikai, nagyüzemi, társadalmisítási, multinacionális vagy globális erőik támadják vagy fenyegetik is. Lehet és kell is globálisan gondolkodni, cselekedni azonban mindig lokálisan kell. Már Veres Péter is azt javasolta: „A kormányoknak az a kötelességük, hogy ezt a kisüzemi termelést úgy szervezzék meg minden téren, értékesítéssel, hitellel, gépekkel, traktor-állomásokkal, szövetkezetekkel, szakiskolákkal és mintagazdaságokkal, hogy a legfejlettebb nagyüzemekkel is felvehessék versenyt. És ez lehet is. Ha a nagy gépek nem alkalmasak a kisüzemben, akkor gyártani kell apró gépeket (...) Fő az, mentől több ember szabadnak érezze magát.”^[29] Mintha csak folytatta vagy idézte volna Veres Péter gondolatát 30 évvel később Ernst Schumacher, immár szélesebb összefüggésben, ökológiai és fenntarthatósági szempontból: „Nem kétkedem benne, hogy a műszaki fejlődésnek új irányt kell szabni, olyan irányt, amely a fejlődést visszavezeti az ember valódi igényeihez, vagyis: az ember tényleges méreteihez. Az ember kicsi, következésképpen a kicsi szép. Az óriás méretek hajszolása az önpusztítás szenvedélye.”^[30] Márpedig a technikának – és a modern kor minden vívmányának – az embert és az élő természetet kell szolgálnia. Így pl. éppen a műszaki-technikai fejlődés napjainkra a gazdálkodás minden területén kifejlesztette azokat az apró gépeket, amelyek a ki-

[27] Meszlény, 1916, 17.

[28] Bibó, 1986, 44-45.

[29] Veres, 1948, 90-91.

[30] Schumacher, 1991, 163-164.

süzemi, személyes és családi, természetes és emberséges gazdálkodást újból lehetővé teszik. Ezek személyiségfejlesztő és szabadságnövelő hatása pótolhatatlan.

X. A TÁRSADALOM ÚJRAÉPÍTÉSE

Az emberléptékűség megőrzése, ideértve az ember személyiségét fejlesztő és önazonosságát erősítő kisközösségek megőrzését is, nem csupán társadalmi-gazdasági, de egyben természeti-biológiai kíváncsalom is. Az individuális önzésből „A legfontosabb kiút talán a társadalmak újraépítése kisközösségekből. Ezekben a közösségekben... a kölcsönösség folyamatosan monitorozható, a közösség tagjai ezáltal egymást lélekben folyamatosan nemesítik. Közösen kimunkált eszmékért harcolnak, és egy nagyobb társadalmi szerveződés, egy nemzet ideális építőköveivé válhatnak.”^[31] Ehhez kevesebb önzés és több együttműködés, kevesebb rivalizálás és több összefogás, kevesebb nyertes-vesztes és több nyertes-nyertes játszma kell, a házasságokban, a családokban, a lokális és munkahelyi közösségekben, a tulajdoni viszonyokban, a gazdálkodásban és a társadalmi-politikai életben egyaránt.

Egy önmagáért és a családjáért munkálkodó, a létfenntartáshoz szükséges javairól – a természetbe illeszkedve – öngondoskodó, családja, lakó- és munkahelye kisközösségeinek tagjaival kölcsönösen előnyös, együttműködésen és nem önzésen alapuló kapcsolatokat létesítő ember – a *bonus et diligens pater familias*, a jó gazda – képe rajzolódik ki tehát újra, a jövő embertípusaként előttünk. Ez volt, ez maradt és ez lehet a jövőben is a magánjog emberképe, és ezekből az emberekből áll össze egy új, fenntartható társadalomkép is. Jövönk ott volt a múltunkban, csak ezt nem vettük észre. Lehet, hogy az új Ptk., amennyiben a jó gazda ma még élő emlékét megőrzi, a magánjog skanzenjének tűnik, de ha nem ezt tenné, eltűnne, kiüresedne maga is. A transznacionális monopol kapitalizmus (TMK) – amit nevezhetünk globális, sőt planetáris kapitalizmusnak is – túlméretes szervezetei és az egyesektől túl távoli, kontrollálhatatlan intézményei már a nemzeti közjogok és velük a nemzetek kereteit is széttörik, a nemzeti magánjogokról pedig tudomást sem vesznek. Ahogyan nem számottevő tétel számukra az egyes, a kis ember és annak adekvát kistulajdona, kisvállalkozása, egyéni vagy családi kisgazdasága, sőt a mindennapi élete sem. Márpedig a magánjog a mindennapok, a kisemberek joga.^[32] Ezért jól tesszük, ha ragaszkodunk – mint jó gazda a földjéhez, a műhelyéhez, az üzletéhez, a vállalkozásához – a klasszikus magánjoghoz, annak ember- és társadalomképéhez. Elvégre nem önmagáról a magánjogról, hanem általa is védetten a privát autonómiánkról, a mindennapi életünkről, a munkánkról, mint legszentebb és legsérthetlenebb tulajdonunk-

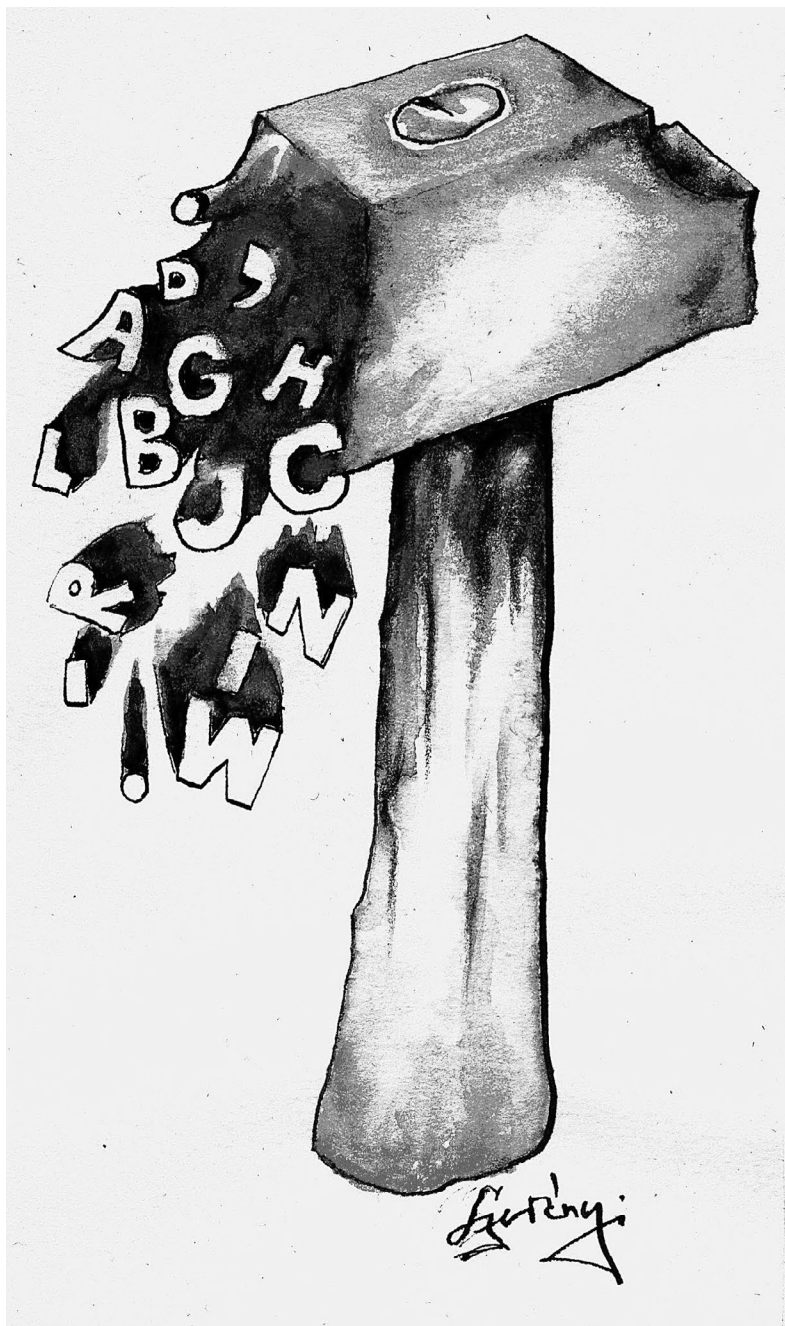
[31] Freund, 2005, 1-4/3.

[32] Asztalos, 1987, 13.

ról, a családkunról, a boldogulásunkról, a személyi identitásunkról, a szabadságunkról van itt szó. Tehát nem önmagáért a magánjogért, hanem annak alanyáért, az egyes emberért emelünk szót. Azért, hogy ne válhasson a globális közjog tárgyává, hogy emberi méltósága ne sérüljön, meg ne semmisüljön. Akarjunk és merjünk tehát jó gazdákat, az életünk, a hivatásunk, a tudományunk, személyiségünk és emberségünk, a hazánk, a Földünk jó gazdáit lenni. Ezért őrizzük Szladits Károly és a jó gazda, a rendes és derék ember emlékét!

IRODALOM

- Asztalos László: *Polgári jogi alaptan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balogh Sándor (szerk.) (1980): *Földet, köztársaságot, állami iskolát. Viták a magyar parlamentben 1944-1948*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bibó István (1986): Az európai társadalomfejlődés értelme. In: *Válogatott tanulmányok*. 3. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Földi András - Hamza Gábor (1996): *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Freund Tamás (2005): Az önzés és az elmagányosodott ember. In: *Magyar szemle*. Új évfolyam, XIV/2.sz.
- Fukuyama, Francis (2000): *A nagy szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hajnóczy József (1966): A magyar országgyűlésen javaslandó törvények lényege. In: Beér János - Csizmadia Andor (szerk.): *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hankiss Elemér (2014): *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Kéthly Anna (1945): *A kereskedő a demokráciában*. Forrás Nyomda, Budapest.
- Kovács József (2007): *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában*. Medicina, Budapest.
- Lenkovics Barnabás (2009): A magánjog ember- és társadalomképe. In: *Ünnepi dolgozatok Vékás Lajos tiszteletére*. ELTE-ÁJK, Budapest.
- Lukácsy Sándor (szerk.) (1988): *Nemzeti olvasókönyv*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Meszlény Artúr (1916): *A polgári törvénykönyv szocializálása. A Jogállam Könyvtára 8. füzet*. Franklin Társulat, Budapest.
- Schumacher, Ernst (1991): *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest.
- Széchenyi István (1979): *Hitel*. KJK hasonmás kiadás, Budapest.
- Széchenyi István (1984): *Stádium*. KJK hasonmás kiadás, Budapest.
- Szladits Károly (1937): *A tulajdonjog újabb módosulásai*. Különlenyomat. M. Kir. Állami Nyomda, Budapest.
- Szladits Károly (szerk.) (1941): *Magyar magánjog I*. Grill Kiadó, Budapest.
- Veres Péter (1948): *A paraszti jövő*. Sarló Kiadó, Budapest.

Szerényi Gábor, *Ütős érvelés*